

УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81'374

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.5-1/01>**Архипенко Л. М.**

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

АНГЛІЦИЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ, ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПОЗИЧУВАННЯ

Інтенсивне збагачення мов англiцизмами унаслідок належності кожної окремої мови до загального світового мовного простору становить значний інтерес для мовознавців, адже процес запозичування був і залишається неоднозначним складним явищем і продовжує виклимати серед фахівців та пересічних носіїв мови постійні дискусії, які вже поза межами лінгвістики переходять в ідеологічну, політичну, соціологічну площини. Українська мова кінця ХХ – початку ХХІ століття активно запозичує й освоює іношомовну лексику, переважно з англійської мови. Активні процеси запозичування, що спричиняються залежністю від різних зовнішніх і внутрішніх соціально-економічних та політичних чинників, зумовлюють актуальність вибраної для розгляду теми. У статті здійснено аналіз функційних виявів англiцизмів в українській мові; розглянуто, узагальнено й систематизовано основні фактори, які стали причиною лексичних запозичень з англійської мови в українську, зокрема зосереджено увагу на притаманній англiцизмам низці функцій (номінативна, експресивно-оцінна, евфемістична, соціальна, гумористична й функція термінологізації). З'ясовано беззаперечну роль англійської мови як основного засобу глобалізації, універсальної мови міжкультурних і міжнаціональних контактів і взаємодії в різних галузях діяльності, схарактеризовано й систематизовано лінгвальні й позалінгвальні причини панівного становища англійської мови. Уточнено дефініцію терміна ELF. На думку автора, термін ELF доречно застосовувати для позначення особливої функціональної значимості (як засіб спілкування носіїв різних мов і культур) англійської мови в усьому розмаїтті її варіантів. У роботі детально проаналізовано й скласифіковано актуальні лінгвальні й екстралінгвальні причини лексичного запозичування з англійської мови в українську. Однією з найважливіших причин появи й закріплення запозичень, яка поєднує в собі як мовні, так і позамовні чинники, названо необхідність лакунарного заповнення терміносистем різних галузей знань у зв'язку зі стрімким розвитком науки й нанотехнологій у сучасному глобалізованому світі.

Ключові слова: англiцизм, функції англiцизмів, запозичення, лінгвальні і позалінгвальні причини запозичування.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі серед розмаїття мов не можна віднайти жодної з абсолютно автентичним словниковим складом. І причина цього явища – належність кожної окремої мови до загального світового мовного простору. Мовна трансференція виступає проявом результату мовних контактів і виражається в різнопланових запозиченнях на різних мовних рівнях, і українська мова не є винятком. Процес запозичування був і залишається неоднозначним складним явищем і продовжує виклимати серед фахівців і пересічних носіїв мови постійні дискусії, які вже поза межами лінгвістики переходять в ідеологічну, політичну, соціологічну площини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняному мовознавстві явище інтенсивного запозичування стало предметом різнопланового розгляду в наукових студіях багатьох дослідників. Цій проблемі приділили увагу О. Муромцева, Б. Ажнюк, Є. Карпіловської, О. Стишов, В. Сімонок, Г. Сергеева, О. Лисенко, С. Федорець, І. Коробова та інші. Кількість наукових розробок у цьому напрямі активно зростає. Невпинний інтерес дослідників до цього явища породжує наукові дискусії навколо низки питань, які потребують системного й ретельного вивчення. Зокрема, продовження глибокого й усебічного аналізу потребують причини потрапляння запозиченої лексики

в українську мову та особливості її функціонування в мові, що приймає. Це й зумовлює актуальність вибраної для розгляду теми.

Постановка завдання. *Мета роботи* – дослідити функційні вияви англіцизмів в українській мові, розглянути, узагальнити й систематизувати основні фактори, які спричиняють лексичне запозичування.

Під час виконання дослідження використано описово-аналітичний метод, а також метод системного опису, порівняльно-зіставного аналізу та інші.

Виклад основного матеріалу. Упродовж усієї історії становлення й розвитку українська мова залучала лексику інших мов. Різні історичні періоди мали певні кількісні варіації іншомовних слів, що спричинялося залежністю від різних зовнішніх і внутрішніх соціально-економічних і політичних чинників.

Українська мова кінця ХХ – початку ХХІ століття активно запозичує й освоює іншомовну лексику, переважно з англійської мови. Лінгвальні причини запозичення цього періоду тісно переплітаються з екстралінгвальними особливостями: набуття державної незалежності, зміна ідеології, політичного й економічного режимів – власне такі соціальні зміни стали причиною неминучих змін у лексичному складі української мови.

У процесі запозичування можна виділити традиційні характерні особливості вживання неологослів: поява в мові значної кількості іншомовних елементів із метою номінації нових явищ, предметів, понять; залучення іншомовних елементів граматичною системою української мови; оригінальне написання або вимова іншомовних слів в українському тексті (*ноу-хау, haute couture, e-mail*); запозичування англіцизма за наявності в українській мові абсолютного синоніма до іншомовного слова (*застій – стагнація*); заміна вже засвоєних запозичень із французької мови їхніми англійськими аналогами (*екран – дисплей*); зменшення тенденцій до калькованого перекладу; збереження структури іншомовних слів у процесі запозичування; частіше вживання запозичень в усному мовленні порівняно з писемним.

Англіцизм, крім номінаційної, притаманна низка інших функцій: експресивно-оцінна, евфемістична, соціальна, гумористична і функція термінологізації. Експресивно-оцінну функцію пов'язують із престижністю англійської мови, а її прояви спостерігають у доволі частотному вживанні англіцизмів у рекламних текстах, назвах

компаній, торгових марок тощо (*Компанії HTC і Facebook представили спільний смартфон First – компактний Android-пристрій середнього класу* («День», 05 квітня 2013 р.)). Англійські слова викликають асоціації елітарності, успіху й прогресу.

Запозичення іноді виконують роль евфемістичних заміників звичних українських слів (наприклад, *секретар – офіс-менеджер*) чи табуованої лексики: *career-change opportunity* (замість *звільнення*), *opposition research* (замінює «пошук компромату») [2, с. 10]. Також англіцизми використовують як «засіб іронії, засіб створення комічного ефекту» [4, с. 92] (*Я би сказала, не страх, а певний негативний імідж держслужбовця поряд із такими «трендами» в Україні, як демонізація суддів чи недовіра до поліцейських* («Дзеркало тижня», 5/2019)) чи для надання тексту академічності за допомогою не завжди зрозумілих англословних лексем (*«На ринку Форекс є відомі трейдери, які майже завжди отримують прибуток і їх поточний стан обчислюється мільярдами. За даними різних аналітиків, кількість трейдерів, які мають невеликий дохід, або навпаки, невеликий збиток, приблизно однакова»* («Погляд», 24 січня 2018 р.)) [1, с. 11].

Часто англійські запозичення використовуються як жаргонізми окремими соціальними групами (спідлітк, фахівці певних галузей тощо), що, безумовно, впливає на їхню частотність. Широке вживання запозичень у ЗМІ та мережі Інтернет також сприяє їх сприйманню мовою-реципієнтом, адже «у текстах засобів масової інформації існує тенденція до постійного та істотного зростання кількості нових іншомовних слів (це своєрідний «бум» нововходжень), а також жаргонізмів, варваризмів, неологічних похідних утворень на базі інновацій-запозичень» [7, с. 67]. Англійська мова використовується як міжнародна мова комп'ютерних та Інтернет-технологій, які в глобалізованому суспільстві – основний двигун прогресу й торгівлі: більше ніж 80% усіх сайтів англословні, а переважна частка мов програмування розробляється на основі англійської.

Також англійська мова, без сумніву, виконує роль основного засобу глобалізації. Це універсальна мова міжкультурних і міжнаціональних контактів і взаємодії в різних галузях діяльності: бізнес, наука, культура, виробництво, авіація тощо. Саме тому нині англійську за значущістю можна впевнено порівнювати з латинською мовою епохи середньовіччя й французькою ХVІІІ століття [11, с. 4–18].

Традиційно виділяють лінгвальні й позалінгвальні причини панівного становища англійської мови. Серед позалінгвальних причини необхідно виділити, по-перше, історичну спадщину Британської імперії XIX ст. та політичне й економічне домінування США в XX–XXI ст. [8]. Англійська мова при цьому є офіційною державною мовою лише в шести країнах і використовується як одна з державних мов у сімдесяти п'яти країнах [11]. У класифікації Б. Качру до збільшеного кола користувачів англійською належать не носії англійської мови, а люди, які використовують її як іноземну. Саме це і є третьою важливою причиною світової експансії англійської мови: виникають різні регіональні варіанти англійської в країнах, де її використовують переважно як мову спеціального призначення [10, с. 11–30].

Г. Уїддоусон вважає, що основна причина поширення й активного вивчення англійської мови – це власне її спеціальне призначення. Автор наголошує на тому, що набуття повноправного членства у світовому професійному співтоваристві потребує знання певного реєстру англійської мови. Незалежно від походження та мовної приналежності мільйони людей з усього світу вивчають англійську мову спеціального призначення (ESL), бо саме ця компетенція уможливує науковий обмін та власні внески в розвиток світової науки [12, с. 144].

За концепцією «English as a Lingua Franca, ELF» (тип мови, що функціонує як засіб спілкування між носіями різних мов в окремих сегментах соціальних контактів) вплив англійської мови розглядається в іншому ракурсі. Зарубіжне мовознавство фіксує різні визначення терміна ELF, так, наприклад, на думку А. Фірта, ELF – форма дискурсу варіанта англійської мови, який виникає під час комунікації і залежить від комунікативних завдань [9].

На нашу думку, термін ELF доречно застосовувати для позначення особливої функціональної значимості (як засіб спілкування носіїв різних мов і культур) англійської мови в усьому розмаїтті її варіантів. Базис власне такого підходу становить усвідомлення ролі англійської мови через її функціональну призму – інструмент міжкультурної комунікації в середовищі професіоналів. Нині англійська мова – це, безумовно, лінгва франка (ELF) світової науки, адже більше ніж 70% усіх наукових робіт публікуються англійською мовою, оскільки значна частина загальнонавчаних і найбільш цитованих наукових видань англомовні.

Сьогодні доводить залежність розвитку науки від масштабів та ефективності міжнарод-

ної взаємодії, де визначальний складник – обмін науковою інформацією, який вимагає від світової наукової спільноти мобільності, компетентності й оперування загальномовним інструментом – англійською мовою. Англомовні електронні бази й архіви, доступні для користувачів у будь-якій точці планети, зберігають результати наукових досліджень і публікації. Отже, англійська мова як лінгва франка забезпечує ефективне поширення наукового знання в усіх частинах світу, виконує роль сполученого елемента між науковцями й світовими дослідницькими організаціями, об'єднуючи локальні й глобальну наукові галузі.

Поширення англійської мови в глобалізованому світі зумовило її роль як мови-джерела численних лексичних запозичень, що стало підтвердженням її значущості й статусу мови-лідера. Власне саме це й спричинило масштабну термінологічну експансію англійської мови в різних національних мовах, і українська мова, безумовно, не стала винятком. Унаслідок тісних культурних контактів з англомовними країнами останніми десятиліттями в Україні виникли сприятливі лінгвальні умови для запозичення значної кількості англіцизмів. Їх вживання, поширення, а також постійне збільшення різних способів словотворення на ґрунті англійських морфем, особливості використання, функція впливу на свідомість суспільства передбачають необхідність і важливість ретельного дослідження запозиченої лексики в українській мові.

Розглядаючи запозичену лексему, особливо важливо усвідомлювати її функціональну роль у мові. Як правило, виділяють такі функції: номінативна – позначення нових понять, предметів, явищ; компресійна – творення компактних форм слів та виразів; дериваційна – творення нових слів; стилістична – кореляція назви з комунікативними умовами. Цілком зрозуміло, що найбільш поширена функція запозичення – це називання нового поняття чи предмета [5, с. 26–27]. Кожна із зазначених функцій запозиченого слова завжди спричиняє зміну в лексичному складі мови-реципієнта. Таким чином, простежується закон системності в мові стосовно запозичень: будь-яка зміна в лексичному складі у вигляді запозичень може стати поштовхом до семантичних чи стилістичних змін у словах або синонімічних групах мови-реципієнта, а функційні вияви іншомовних лексем доводять обґрунтованість їхнього запозичення. В іншому разі запозичення може розглядатися як надмірне й невиправдане явище, особливо коли іншомовні слова потрапляють

у мову як вторинні номінації вже наявних реалій і понять. О. Стишов вважає, що «потужні тенденції до глобалізації та інформатизації в українській мові початку ХХІ ст. мають і негативні наслідки. Низка нових іншомовних слів із мовознавчого погляду є недоречними, оскільки вони порушують закони і розхитують структуру української мови, її нормативні, стилістичні й культуромовні засади. Нерідко в низці інновацій-запозичень зовсім немає потреби: іншомовні елементи лише обтяжують мову зайвими лексичними одиницями, заступаючи або й витісняючи з ужитку наявні в словнику загальноживані питомі лексеми або давно освоєні запозичення, апробовані тривалою мовною практикою» [7, с. 74–75]. Наприклад, це може стосуватися запозичування слів з огляду на «престиж» чи моду на іншомовні слова з популярної й найбільш поширеної мови: *підліток – тінейджер, цілителі – хілери, виборці – електорат, круглі піріжки з начинкою – донат* тощо. Проте далі дослідник зазначає, що «окремі негативні тенденції і впливи загалом не порушують стабільності сучасної лексичної системи української мови. Нові іншомовні входження переважно збагачують номінативні та зображально-виражальні засоби, є важливими елементами новітньої комунікації» [7, с. 75].

Усунення подібної дублетності, надумку Л. Крисіна, відбувається шляхом семантичної й стилістичної диференціації синонімічних пар [5, с. 27]. Такий процес виглядає природно, адже мові властиве прагнення уникати семантичних дублетів, позбуваючись «непотрібного» слова або змінюючи додаткові значення й лексичну сполучуваність.

Зазвичай функції іншомовних слів і причини їх запозичення, які можуть бути лінгвальними й екстралінгвальними, тісно пов'язані між собою. Так, лінгвальними причинами запозичення, як правило, вважають необхідність назвати нове поняття, розмежування семантично близьких слів, можливість залучення до дериваційних процесів й граматики. Серед лінгвальних причин запозичення також варто зазначити тенденцію до мовної економії: якщо позначуване поняття – єдине ціле, то в мові спостерігається прагнення назвати його одним словом замість словосполучення чи описового звороту. Зокрема, О. Стишов називає лінгвальні чинники, які сприяють запозичуванню: «1) системність мови, що ґрунтується на взаємозалежності її елементів; 2) тенденція до інтеграції елементів мови; 3) номінативна безвихідь або внутрішньомовна потреба в називанні нової реалії, нового уявлення і відсутність відповідного

поняття в базі мови-реципієнта (передусім це стосується різних термінів); 4) принцип економії мовної енергії, лінгвальних засобів; 5) практична потреба в семантичному або стилістичному розмежуванні внутрішньо близьких, однак усе ж таки різних понять для їх уточнення; 6) прагнення до новизни та свіжості, емоційності й експресивності; 7) дія аналогічних тенденцій тощо» [7, с. 67].

Серед екстралінгвальних причин зазвичай виділяють наявність мовних контактів між мовою-донором і мовою, яка запозичує. Сюди ж зараховують економічні, політичні та культурні зв'язки між різними державами й народами. Як зазначає А.А. Реформатський, «збагачення словникового складу мови за рахунок словника інших мов – звичайний наслідок взаємодії різних народів і націй на ґрунті політичних, торгових, економічних відносин» [6, с. 249]. Усі зміни в мові зумовлені певною культурною й соціальною моделлю, і, власне, різноманітні міжнародні контакти – це частина цієї моделі, відтвореної в мовному лексиконі, а запозичування, як наслідок міжмовних контактів, допомагає формувати крос-культурну компетентність і елітарні якості сучасної мови: метакомунікативність й інтердискурсивність, лінгвальну гнучкість і динамічність. Запозичування може бути активним й при порівняно слабших економічних, політичних, культурних взаєминах, але за активності інших факторів, зокрема таких, як політична й мовна гегемонія окремої держави, престиж, мода, використання іншомовної лексики з метою найменування нових винаходів відкриттів, понять, явищ у різних сферах людської діяльності.

Особливий інтерес для нас становить класифікація причин запозичення, запропонована Р. Коунером і Дж. Розенхаусом. Поряд із традиційними причинами запозичування вони ставлять потребу у формуванні нових термінів і понять, схильність до наслідування домінантної групи, до вживання жаргонізмів певними закритими групами, безпосередні мовні контакти, вплив засобів масової інформації і мовну політику в освітній галузі, серед яких перші три причини автори зараховують до фундаментальних, через їх пов'язаність із людською природою, але ступінь їхніх проявів і відображення в різних мовах може варіюватися залежно від соціальних і політичних умов [11, с. 12]. Окремо дослідники окреслюють групу «детермінант» запозичення з англійської мови: модернізація та економічний розвиток, престиж, етнічне та лінгвальне розмаїття, націоналізм, культурна загроза, національний характер і наявність інститутів мовної політики

й регулювання [11, с. 13–14]. Автори зазначають, що поширюються англомовні запозичення трьома основними каналами: безпосереднє пряме спілкування, засоби масової комунікації й система освіти. Як наслідок модель запозичування з англійської мови поєднує в собі підходи, які використовуються в соціолінгвістиці й психолінгвістиці [11, с. 277].

Висновки і пропозиції. Запозичення – це природний, неминучий і необхідний результат мовних контактів і один із шляхів поповнення лексичної системи новими словами. Слушною щодо цього є думка Л. Булаховського про те, що «зростання словникових ресурсів літературних мов унаслідок запозичень і кальок є одним із найвиразніших явищ мовно-літературного розвитку» [3, с. 353]. Запозичення на рівні лексики є найпоширенішим видом,

а запозичення на інших мовних рівнях – явище доволі рідкісне. Запозичування характерне для всіх мов без винятку. Причини запозичення мають лінгвальний і екстралінгвальний характер. Проте однією з найважливіших причин появи й закріплення запозичень, яка поєднує в собі як мовні, так і позамовні причини, є «заповнення лакун у терміносистемах на позначення нових понять та інших важливих реалій і явищ» [7, с. 67], поповнення термінології різних галузей знань у зв'язку зі стрімким розвитком науки й нанотехнологій у сучасному глобалізованому світі. Тому ретельне дослідження складних і динамічних процесів запозичування в українській мові через культурні та мовні контакти й надалі залишається перспективним.

Список літератури:

1. Архипенко Л. М. Англомовна лексика в економічному дискурсі (на матеріалі українських засобів масової інформації). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019. № 38. Том 3. С. 10–13
2. Архипенко Л. М. Запозичення-неологізми в українській економічній термінології. *International scientific and practical conference «Research of different directions of development of philological sciences in Ukraine and EU»: Conference proceedings, September 20–21, 2019*. Baia Mare : Izdevnieciba «Baltija Publishing», P. 7–11 .
3. Булаховський Л. А. Вибрані праці [Текст]: в 5 т. Київ : Наук. Думка, 1975. Т. 1: Загальне мовознавство. 496 с.
4. Капелюшний А. О. Практична стилістика української мови: Навчальний посібник. Вид . 2-ге , перероблене. Львів : ПАЮ, 2007. 400 с.
5. Крысин Л. П. Русское слово, свое и чужое: Исследования по современному русскому языку и социолингвистике. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 888 с.
6. Реформатский А. А. Введение в языковедение. Москва : Аспент Пресс, 1996. 275 с.
7. Стишов О. А. Нові іншомовні слова в українськомовних ЗМІ початку XXI ст. *Studia philologica*. 2017. Випуск 9. С. 66–75
8. Crystal, D. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 212 с.
9. Firth, A. The lingua franca factor. *Intercultural Pragmatics*. 2009. № 6 (2). URL: https://www.academia.edu/200739/The_Lingua_Franca_Factor_Alan_Firth_2009
10. Kachru, B. B. Standards, codification and sociolinguistic realism: the English language in the outer circle. *English in the World: Teaching and Learning the Language and Literatures*: Ed. Randolph Quirk and Henry G. Widdowson. Cambridge: Cambridge University Press, 1985. С. 11–30
11. Kowner R., Rosenhouse J. The Hegemony of English and Determinants of Borrowing from Its Vocabulary. *Globally Speaking: Motives for Adopting English Vocabulary in Other Languages*. Multilingual Matters 140, 2008. С. 4–18.
12. Widdowson H.G. EIL, ESL, EFL: global issues and local interests. *World Englishes*, 1997. № 16 (1). С. 135–146.

Arkhypenko L. M. ENGLISHISM IN THE UKRAINIAN LANGUAGE: CAUSES, CONSEQUENCES, PROSPECTS OF BORROWING

Intensive enrichment of languages by English as a result of each language belonging to the general world language space is of great interest to linguists, because the process of borrowing has been and remains an ambiguous complex phenomenon and continues to provoke constant debate among professionals and ordinary native speakers, which already outside of linguistics pass into the ideological, political, sociological planes. The Ukrainian language of the end of the XX – beginning of the XXI century actively borrows and masters foreign language vocabulary mainly from English. Active borrowing processes, caused by dependence on various external and internal socio-economic and political factors, determine the relevance of the topic chosen for consideration. The article analyzes the functional manifestations of English in the Ukrainian language;

The main factors that caused lexical borrowings from English into Ukrainian are considered, generalized and systematized. In particular, attention is focused on a number of functions inherent in Anglicisms: nominative, expressive-evaluative, euphemistic, social, humorous and terminological function. The undisputed role has been clarified of English as the main means of globalization, the universal language of intercultural and interethnic contacts and interaction in various fields of activity is clarified, the linguistic and non-lingual reasons of the dominant position of the English language are characterized and systematized. The definition of the term ELF has been clarified. According to the author, the term ELF should be used to denote the special functional significance (as a means of communication between speakers of different languages and cultures) of the English language in all its variety. The current linguistic and extralingual reasons of lexical borrowing from English to Ukrainian are analyzed and classified in detail. One of the most important reasons for the emergence and consolidation of borrowing, which combines both linguistic and extralinguistic factors, is the need for lacunar filling of terminologies of various fields of knowledge in connection with the rapid development of science and nanotechnology in today's globalized world.

Key words: *anglicism, functions of anglicisms, borrowing, lingual and extralingual reasons of borrowing.*